

El contraban a Andorra

Àlvar Valls

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

HISTORIA.AD

Tres homes carregats amb fardos caminant pels pendents del Port d'Envalira (1936-1939). Fons Narcís Casal (ANA, NC, 121)

INTRODUCCIÓ

Un dels tòpics més estesos sobre Andorra és el que la veu com un país de contrabandistes, especialment de contrabandistes de tabac. Un tòpic comporta sempre un component més o menys gran d'exageració, però sol basar-se sempre en un fons de realitat. I és una realitat que al país pirinenc, com a tots els territoris de frontera, aquest tipus d'activitat s'ha practicat des de temps remots, amb més o menys intensitat segons les èpoques, les necessitats i les oportunitats.

Contrastant amb la intensitat i la insistència del tòpic, el contraban a Andorra és un tema poc estudiat, per diverses raons, principalment perquè la discreció implícita a la mateixa activitat n'ha

dificultat l'estudi, però també per l'absència absoluta del tema tant en les històries generals d'Andorra com en els anuaris socioeconòmics, les dades dels quals, per a alguns períodes d'auge o de molt auge del contraban, poden resultar incomprensibles, sobretot pel que fa a la comparació entre les magnituds d'importació, producció i exportació de determinats productes i el volum de població del país —fins i tot, pel que fa a certs períodes, tenint en compte la gran quantitat de població flotant en un país receptor de turisme de masses.

El present text no té la vocació de suplir aquesta mancança d'estudis aprofundits sobre el contra-

ban. Tot esperant que Andorra trenqui la «lleï del silenci» sobre aquesta activitat econòmica i es posin les bases per publicar el «llibre blanc» sobre el contraban que fa anys que es troba a faltar, no podem fer res més que limitar-nos a oferir un relat històric en què es descriu el marc general i es fa una aproximació a les modalitats del contraban i a la seva incidència en l'economia local durant tot el segle XX i els primers anys del XXI.

La literatura sobre el contraban a Andorra, a més de ser escassa, ha obviat sempre els aspectes més rellevants de la seva pràctica, que són, d'una banda, els macroeconòmics —la quantificació del seu impacte dins el comerç andorrà—, i d'altra banda, els polítics —la protecció de l'activitat per les autoritats andorranes fins al 1999—, i s'ha nodrit bàsicament de les notícies puntuals sobre incidents que han arribat a la premsa i dels relats d'aventures de contrabandistes en actiu o retirats que es poden llegir com una novel·la. I naturalment, en diaris i revistes de fora d'Andorra, també ha estat tractat el tema des d'aquesta vessant anecdòtica i sensacionalista.

I encara més: en un país diminut com Andorra en què durant l'últim mig segle hi ha hagut una autèntica inflació d'estudis econòmics i econòmicosocials de tota mena, uns per encàrrec de les institucions nacionals i comunals i d'altres a compte de les entitats bancàries, no s'ha publicat ni un sol estudi sobre el contraban, ni tampoc cap economista andorrà o forà s'ha sentit atret a emprendre'n cap pel seu compte, i a més a més el tema és absent de les principals històries generals d'Andorra, dels grans informes econòmics fets per professionals de prestigi —com els dos de Josep M. Bricall publicats el 1975 i el 2000— i dels anuaris socioeconòmics confeccionats per la banca.

Tampoc la societat civil se salva del gran buit informatiu entorn del tema: la Societat Andorrana de Ciències, que des de la seva creació als anys

vuitanta ha organitzat dotzenes de jornades d'estudi de temàtica andorrana centrades en els més diversos aspectes i que en publica les actes, no solament no n'ha convocat mai cap sobre la temàtica del contraban, sinó que en el seu catàleg de publicacions, entre centenars d'articles, només n'apareixen tres poc o molt relacionats amb la temàtica que ens ocupa, i encara no analítics, sinó descriptius.

Els motius de l'existència d'aquest buit d'estudis sobre el tema els hem d'anar a buscar en la condició de tabú que ha tingut sempre a Andorra el contraban, no solament la seva pràctica —que s'ha dut a terme a la sabuda però a la callada, seguint la màxima «el contraban no és pecat; el que és pecat és parlar-ne»—, sinó també l'esment de la mateixa paraula que el designa, que tradicionalment s'ha substituït per «negocis» o eufemismes similars, i que fins i tot s'amagava en el nom de la llei de 1999 mitjançant la qual per primera vegada es reprimia la seva pràctica, la Llei de control de mercaderies sensibles, mentre que les normes equivalents en els països veïns són anomenades Ley de represión del contrabando i Loi visant à combattre la contrebande de tabac, a Espanya i a França, respectivament.

En aquest article intentem caracteritzar el contraban com el que realment ha estat i continua sent —una activitat econòmica que durant una època del passat va ser estructural a Andorra i que avui, més moderadament que en altres èpoques relativament recents, continua existint—, amb les seves implicacions polítiques i socials, les seves repercussions internacionals i una atenció obligada al model andorrà sui generis del turisme de masses comprador com a sublimació del contraban a gran escala.

A partir de fonts historiogràfiques, publicacions a la premsa i altres recursos que ens permeten atestar la nostra aportació amb una sumària bibliografia final, intentem suplir, però no omplir ni substitu-

ir, aquelles mancances fonamentals d'estudis de fons, a fi de donar transitòriament una visió general del que ha estat el contraban a Andorra en temps històrics i fins avui mateix.

EL CONTRABAN DE TABAC

La dedicació dels andorrans al contraban, més que una vocació congènita, ha estat una fatalitat fruit de les condicions geopolítiques del país i de la desregulació fiscal. Ha estat una oportunitat que els andorrans han aprofitat amb més o menys intensitat al llarg del temps, sempre que ho han pogut fer. Entre les causes, hi ha estat present no solament la manca d'una legislació pròpia sobre comerç internacional, amb la corresponent interdicció del frau fiscal que representa el comerç il·lícit, sinó també, en temps històrics, la necessitat de compensar amb uns ingressos suplementaris les estretores econòmiques que afectaven els habitants d'una terra pobre i amb una economia de subsistència, en què les economies familiars es basaven en l'agricultura i la ramaderia i eren fortament gravades per l'Església amb l'impost del delme i pels dos coprínceps amb el tribut de la quèstia.

Des del primer moment, el contraban andorrà va tenir com a objecte principal el tabac cultivat al país i, en menor mesura, el bestiar, i en certs moments puntuals la sal, el sucre o el fòsfor, productes que, com el tabac mateix, eren intervinguts als països veïns. Al començament del segle XVIII, a diferència de França i d'Espanya, on regia el monopoli dels estats, el tabac es conreava lliurement a Andorra i els excedents eren venuts de sotamà als països veïns. La proliferació d'aquesta pràctica, altament lucrativa, va fer que els governs dels dos estats veïns demanessin als coprínceps, el bisbe Simeón de Guinda i el rei Lluís XV, que en prohibissin el conreu i n'arrenquessin les

plantes, cosa que van ordenar, respectivament, el 1733 i el 1735, i novament ho feu el bisbe el 1746. La mesura va ser fortament contestada pels andorrans, que es van negar a arrencar les plantes i van impedir per la força que ho fessin els homes dels batlles. Durant la resta del segle XVIII, diversos bisbes van dictar normes de repressió del contraban de tabac, i el bisbe Fernández de Xátiva, el 1765, va facultar el Consell General per perseguir i arrestar els contrabandistes, unes mesures que es van revelar ineficaces per falta d'aplicació del Consell. Finalment, s'establí una reglamentació que determinava el nombre de plantes que cada família estava autoritzada a cultivar, iniciant-se així un règim de tolerància que convisqué històricament amb la sobreproducció i el contraban.

L'assumpte es resolgué amb l'autorització del conreu per al consum interior el 1790 i, pocs anys més tard, la fixació d'uns contingents per a l'exportació. Això va reduir l'activitat contrabandística basada en el tabac, que al llarg del segle XIX va tenir moments de major o menor intensitat, però que va romandre sempre present, tal com ho certifiquen els relats de viatgers estrangers. Per una breu nota inserida pel funcionari espanyol Francisco de Zamora en la crònica del seu viatge a Andorra el 1788 sabem que, a més del tabac, ja en aquell moment el contraban cap a Espanya comprenia també altres productes: «Andorra perjudica notablement les rendes de la Corona per les extraccions de diner i introducció de gèneres que s'hi fa per ella» (Zamora, 2004, p. 109).

EL CONTRABAN DE BESTIAR I ALTRES FRAUS RAMADERS

Per la seva banda, el contraban de bestiar va viure un moment àlgid als últims anys del segle XIX i primers del XX. El frau consistia en un abús del privilegi secular concedit pels coprínceps als andorrans

segons el qual els ramats andorrans podien passar a péixer a les pastures d'estiu de la Solana en règim de franquícia. A finals de segle, la compravenda fraudulenta de certificats i guies a fi de fer passar bestiar estranger com a andorrà, especialment bestiar oví, i beneficiar-se així de les exempcions fiscals va provocar que el copríncep francès, sol·licitat pel seu Govern, i el Consell General, sol·licitat al seu torn pel copríncep, imposessin mesures d'excepció. El 1897, el delegat permanent va imposar un recompte anual d'aquest bestiar, que portarien a terme funcionaris francesos. La mesura va estar en vigor fins al 1901 i no va aconseguir erradicar les pràctiques fraudulentes. El Consell General, instat pels serveis del copríncep, dictà el 1904 mesures repressores d'aquestes pràctiques:

Els ramaders que, tenint bestiar amb guia francesa, l'inscriguin als padrols andorrans, pagaran una multa de 300 lliures catalanes, i la mateixa sanció recaurà a qui inscrigui bestiar que no sigui el propi o qui faci compravenda de certificats o canvi fraudulent de bestiar propi per bestiar estranger. [...] Una comissió encapçalada pel subsíndic Pere Font (a) Areny ha viatjat a Perpinyà per donar compte de les mesures preses al prefecte i delegat del copríncep (Refosa de les actes del Consell General, a Valls, 2000, p. 7).

Alhora, el Consell va incentivar entre els particulars la presentació de denúncies de casos de frau:

Aquell que denunciï i provi una situació de frau o de contraban de bestiar rebrà en compensació la meitat de l'import de la multa imposada al fraudulent (Actes del Consell General, 16 de maig de 1904).

I l'any següent, el 1905, va crear una marca única i obligatòria per al bestiar de llana andorrà que

passava a França, consistent en tres forats a l'orella fets amb un trepant de perfil exclusiu, i va instituir la figura del comissionat de la Solana:

Amb l'objectiu d'evitar el frau en el pas de ramats a França, un comissionat del Consell s'ha traslladat a la Solana del Pas de la Casa amb la missió de vigilar que no es produeixin situacions com les d'anys anteriors, en què s'han passat com a andorrans ramats estrangers, beneficiant-se de les exempcions vigents i perjudicant la imatge del país (Refosa de les actes del Consell General, a Valls, 2000, p. 8).

Es pot pensar que les mesures preses pel Consell General van reduir dràsticament aquest tipus de frau de bestiar. Tot i això, cinc anys més tard, el 1910, consta en les actes del Consell General la imposició de dues multes a dos infractors:

Tres-centes lliures catalanes pagarà de multa el Tomàs del Tarter per haver venut al Motxilla d'Andorra un certificat de bestiar, document personal i intransferible. També el Palàs d'Erts pagarà la mateixa multa per haver intentat fer passar un ramat estranger per andorrà al Bureau de l'Ospital-et (Refosa de les actes del Consell General, a Valls, 2000, p. 13).

Sigui com sigui, la crisi entre França i Andorra va quedar tancada i no se'n va obrir mai cap més, ni amb França ni amb Espanya, relacionada amb el contraban de bestiar.

UN NOU ACTOR: EL FABRICANT DE TABAC

Hem vist més amunt com, fins a la fi del segle XIX, el contraban de tabac era practicat amb els excedents del contingent que cada família andorrana era autoritzada a conrear. El tabac era transportat per la muntanya en brut o elaborat per mitjans ar-

tesanals amb pesants fardells per homes de la mateixa família o per contrabandistes d'ofici o d'ocasió d'Andorra o de l'altre costat de la frontera. Hi havia, doncs, dos actors implicats en el negoci: el conreador, dit «colliter», i el contrabandista pròpiament dit, o «paquetaire», dues funcions que podien coincidir o no en unes mateixes persones.

En començar el segle XX va aparèixer un tercer actor: el fabricant. Les perspectives de negoci eren tan grans que algunes de les famílies més acabalades del país, cercant la diversificació dels seus negocis després d'haver tancat l'última farga i d'un segle i mig de progressiva davallada de la ramaderia, van constituir el 1899 la Tabacalera Andorrana, la primera indústria d'elaboració del tabac en sentit modern, amb personal assalariat i maquinària i una gran capacitat productiva. Als anys següents, sorgiren petites indústries familiars (Reig, Polleta, Espel, Patau i d'altres) que seguiren el mateix camí i es convertiren en fabricants. Així va néixer la indústria del tabac del segle XX, tendent al creixement com qualsevol procés industrial i amb una capacitat productiva molt per damunt del que podien absorbir les vies comercials ortodoxes, és a dir, la venda al públic i les quotes d'exportació, més que més quan les perspectives d'ingressos econòmics feien que cada vegada hi hagués més productors.

D'aquesta manera, l'exportació il·lícita de labors de tabac cap als països veïns va créixer progressivament durant les primeres dècades del segle XX i els rols dels participants en el negoci es van compartimentar, acomplint cada un la seva funció: els colliters que no eren al seu torn fabricants venien a aquests darrers la seva producció, els fabricants manufacturaven el tabac i li donaven sortida comercial legal, i els paquetaires passaven els fardells per la muntanya cap als països veïns.

Els paquetaires eren joves (o no tan joves) andorrans de famílies econòmicament humils, i a me-

sura que avançava el segle també joves de l'altre costat de les fronteres i joves immigrants sense residència fixa, però tolerats a Andorra. S'organitzaven en colles i eren proveïts per aquell que els contractava, els pagava i dirigia l'operació, un andorrà «situat» que era qui comprava legalment el gènere al fabricant, de manera que aquest darrer, teòricament, es mantenia al marge de l'operació contrabandística, cosa que no impedia que algun dels fabricants cometés frau pel seu compte, com en aquest cas de l'any 1920:

El Consell General ha acordat indagar quins són els fabricants de Sant Julià que venen fulla de falguera fent-la passar per tabac i, un cop obtingudes les proves del frau i els noms dels defraudadors, denunciar el cas al Tribunal de Corts (Refosa de les actes del Consell General, a Valls, 2000, p. 23).

Per la seva banda, el maig de 1912, el Consell General va prendre la decisió de gravar amb una taxa un negoci tan pròsper:

El Consell ha creat un nou impost, de 10 cèntims de pesseta per cada quilo venut, a pagar pels fabricants de tabac de les Valls. A fi de controlar la veracitat de les declaracions, s'ha disposat que els colliters hauran de declarar les quantitats de tabac en rama que venguin a cada fabricant (Refosa de les actes del Consell General, a Valls, 2000, p. 15).

El 1923, la Companyia Arrendatària de Tabacs d'Espanya va proposar la compra de tota la producció andorrana de tabac. Després de dos anys de negociacions amb el Consell General, el març de 1925 es va signar un conveni en aquest sentit, que comprenia, entre altres clàusules, la prohibició del contraban i la vigilància per fer-la efectiva:

El Consell ha prohibit el contraban de tabac i ha nomenat Mariano Betriu vigilant per fer que es

compleixi la llei. El vigilant percebrà 180 pessetes anuals i la meitat de la recaptació en concepte de multes (Refosa de les actes del Consell General, a Valls, 2000, p. 28).

Alhora, es van prendre algunes mesures pròpies d'un producte intervingut. D'una banda, es va fixar un preu obligatori per a la venda al detall dins del país de les diverses labors:

La picadura extra costarà 70 cèntims la rajola i 20 cèntims la paquetilla, el paquet d'escafarlata 20 cèntims, el paquet de vint cigarros grossos de Sant Julià 1,10 pessetes i el paquet de vint-i-cinc cigarros petits, 1 pesseta (Refosa de les actes del Consell General, a Valls, 2000, p. 28).

D'altra banda, la venda als estrangers es va restringir a mitja lliura de tabac per dia. I es va prohibir el conreu del tabac comú conegut com a tana, que la companyia espanyola considerava de mala qualitat i que als camps andorrans era ja una varietat residual, ja que des de finals del segle XIX s'havia anat substituint per llavors procedents d'Espanya, d'Hongria i d'Amèrica, que donaven plantes més productives i aromàtiques.

LES GUERRES DEL SEGLE XX

Tres virulentes guerres van patir al llarg del segle XX els estats veïns d'Andorra: la Primera i la Segona Guerra Mundial, que van afectar França, i, entremig, la Guerra Civil espanyola. Cap de les tres no va afectar significativament el país andorrà en el sentit polític o de risc militar, tot i que les conteses dels anys trenta i quaranta van provocar l'entrada al país, d'acord amb els coprínceps i en períodes acotats, de destacaments de gendarmes francesos i d'efectius de la Guàrdia Civil, i que en

un moment determinat Hitler va oferir a Franco el territori andorrà.

Pel que fa a la Gran Guerra de 1914-1918, des de la perspectiva del contraban, paga la pena reportar el testimoni d'un viatger francès, Gaston Combarnous, que en el seu llibre *Les Vallées d'Andorre*, publicat el 1933, reporta unes operacions de gran envergadura i d'itinerari èpic fetes durant aquells anys, sens dubte motivades per l'escassetat de productes de primera necessitat a França, i de les quals no aclareix si els paquetaires eren els habituals contrabandistes de tabac andorrans o eren homes vinguts del país veí:

El contraban rarament és una iniciativa aïllada. Gairebé sempre al darrere hi ha «empresaris» que no participen directament en les operacions. Durant la guerra hi va haver grups de més de cent homes que van passar les fronteres. Entraven habitualment a França per la Portella Blanca, sota Envalira, travessaven la carretera de Pimorent i, sense deixar els cims, contornejaven el Carlit i anaven a descarregar els fardells al Capcir, al bell mig dels massissos muntanyosos situats entre l'Aude i la Tet.

Portaven al damunt durant interminables hores de marxa els seus 40 quilos de pes, per una suma relativament baixa: una quarantena de francs per dia segons el valor de la nostra moneda actual. Una vegada, dos homes van morir congelats a prop de l'estany de Lanós.

Per la banda d'Espanya no era menys perillós: diversos contrabandistes van ser-hi ferits per trets de carabiners. A ambdós costats, els qui són detinguts són condemnats a quantioses multes, que generalment paguen els «empresaris» per fer-los sortir de la presó (Combarnous, 1933, p. 157).

Aquesta mena de macrooperacions, que movien tones de mercaderies, no devien ser pas les

úniques, ans al contrari, degueren superposar-se a l'activitat de les colles habituals.

A partir del 1939, en esclatar la contesa espanyola, les muntanyes andorranes van ser usades com a via de pas cap a terres franceses per moltes persones compromeses o que se sentien en perill a la zona republicana, o simplement hisendats o catòlics significats —com va ser el cas de l'arribada a peu per la muntanya, i l'estada d'una setmana, del llavors jove capellà José María Escrivá de Balaguer, acompanyat d'un reduït grup d'amics pertanyents al nucli fundador de l'Opus Dei—, que passaven a França via Andorra i tornaven a entrar a Espanya per Euskadi, en territori controlat pel govern franquista de Burgos. Molts contrabandistes, coneixedors dels camins de muntanya, es reconvertiren en passadors d'aquests fugitius, una feina que van afegir a la de transportar fardells.

Aquest tipus de «contraban de persones» es va practicar durant tota la guerra espanyola, fins al 1939, ja que en un moment determinat, quan el front de guerra va entrar a Catalunya, el signe dels qui s'evadien es va invertir, i ara eren republicans altament compromesos o catalanistes significats, sovint famílies senceres, els qui buscaven refugi a Andorra mateix o passaven a França.

Durant la Segona Guerra Mundial, els paquetaires prestaren també el servei de «contraban de persones» en sentit nord-sud. Deixem constància d'aquesta activitat que, tot i no ser estrictament de contraban entès com a comerç il·lícit, va ser realitzada en part per contrabandistes. Andorra va ser el lloc de pas d'una cadena d'evasió de refugiats, especialment d'aviadors aliats abatuts sobre la França ocupada, però també de civils perseguits pels nazis, en bona part famílies jueves amenaçades de mort a França. Una de les rutes venia de la vall d'Ausat, entrava a Andorra pel port d'Arinsal i continuava cap als ports de Siguer i de l'Abella fins al Serrat, Ordino i la Massana, on

els refugiats recalaven a l'Hotel Palanques, encara avui existent.

La majoria dels militars evadits eren traslladats clandestinament per membres de la cadena des d'Andorra fins al consolat britànic de Barcelona, des d'on, fornits de documentació provisional, partien cap a Portugal per ser des d'allà repatriats o reintegrats al front de guerra.

Les activitats d'aquesta cadena van ser objecte de la novel·la de Francesc Viadiu *Entre el torb i la Gestapo*, plasmada posteriorment en una minisèrie de Televisió de Catalunya. Viadiu va ser membre de la cadena d'evasió i en el seu llibre ficcionat no solament, amb fonts de primera mà, les activitats dels passadors de persones, sinó també l'ambient de l'Andorra d'aquells anys, on convivien refugiats espanyols d'ambdós bàndols que s'hi havien quedat a viure, refugiats provinents de França, passadors i contrabandistes, espies i estraperlistes, vigilant-se els uns als altres o controlats pels agents del Servei d'Ordre andorrà i pels cent guàrdies civils i cent gendarmes francesos que els coprínecs havien autoritzat a entrar al país.

Cal deixar constància encara d'un altre tipus d'activitats: aquelles derivades de les oportunitats econòmiques que ofereixen les guerres en països veïns i que, pel que fa als afers del contraban, no devien ser diferents de les que hem vist en relació amb la Primera Guerra Mundial.

Però, en determinades circumstàncies, també el comerç oportunista fet en la més estricta legalitat pot dur amagada una bomba de rellotgeria, segons quina sigui la clientela.

ENCAMPADANS AL CAMP DE CONCENTRACIÓ

Jacint Lluís Rossell, àlies «Cintet», àlies «Pomme de Terre», era el cabaler primer de Ca l'Abat d'En-

camp. Quan tenia setze anys, el 1923, se'n va anar un estiu a veremar a Besiers i allà es va quedar, aprenent l'ofici de sabater pegot. Dos anys més tard es va traslladar a París i allà va fer «tota la carrera de l'hostaleria», com deia ell, des de cambrer a Les Deux Magots del boulevard Saint-Germain, passant per una temporada de marxant d'ostres a l'Havre, fins a maître del prestigiós restaurant La Coupole de Montparnasse. Llavors, gràcies a les coneixences que va fer, amb dos socis francesos van crear la societat Laffargue-Rossell & Peyronnet, d'importació de patates, cebes i llegums i que va arribar a ser una de les companyies més importants de França en el seu ram, amb un quai i magatzems propis a l'estació d'Austerlitz, on es movia una mitjana de vuitanta a cent tones diàries de gènere. En poques dècades, Rossell va aplegar una fortuna. No va perdre mai la relació amb Andorra, on passava els estius. Va comprar un important paquet d'accions de Fhosa i va ser l'impulsor i primer director de la Casa d'Andorra a París, ubicada en un edifici històric cedit pel municipi al Consell General gràcies a la gestió directa de Rossell amb el president francès i copríncep d'Andorra Vincent Auriol.

Rossell havia passat el temps de l'ocupació de França pels alemanys refugiat a Andorra. Hi va dur un camió del seu negoci que duia un rètol amb el nom de l'empresa i la inscripció «Pommes de terre en gros» —cosa que va provocar que a Encamp comencés a ser conegut com el «Pomme de Terre»— i, associat amb altres encampadans, van comprar un segon camió i van dedicar-se al comerç de queviures que transportaven regularment d'Espanya a França. «Anàvem a buscar farina a Lleida, oli a les Borges Blanques, vi a Falset, i de França portàvem gasolina», explicava en una entrevista que li vam fer l'any 1997.

L'endemà de l'alliberament de França, Jacint Lluís Rossell se'n va tornar a París per reincorporar-se al negoci. Però, tot just arribar-hi, va ser detingut

ut pels serveis de depuració del Govern francès. El van internar preventivament al camp de detinguts de Noé, prop de Tolosa, arran d'una denúncia en què se l'acusava de col·laboracionisme amb els nazis.

El fet era que una de les activitats principals del negoci andorrà d'en «Pomme de Terre» era l'avitallament del quarter de la Gestapo de Tolosa. «La denúncia va venir d'una persona d'Encamp, un resident espanyol, que ens va denunciar, per raons d'enveges», precisava.

Dos altres encampadans van ser reclamats per la justícia francesa i van anar a fer companyia a Rossell al camp de Noé.

S'hi van estar dos mesos i mig, fins que es va demostrar que la relació amb les forces d'ocupació alemanyes havia estat purament comercial i els van deixar en llibertat sense cap càrrec. «Quan vaig sortir del camp vaig posar una denúncia al Govern francès reclamant per danys i perjudicis, i finalment vaig rebre una indemnització de 200.000 francs antics i un cotxe nou, en compensació del que m'havien requisat en el moment de detenir-me», concloïa Rossell (Valls, 1997, p. 19).

LES POSTGUERRES

El comerç internacional que va portar a terme en «Pomme de Terre», destinat a pal·liar la carestia de productes de primera necessitat existent a França en plena guerra mundial, no va ser l'únic, ans al contrari: va ser un cas entre molts, i aquest tipus de comerç va créixer encara més en els anys de la postguerra, al mateix temps que s'iniciava un turisme comprador, atret no solament per l'oferta de productes bàsics, sinó pels preus més baixos dels productes manufacturats, en el que van ser els prolegòmens del boom comercial andorrà.

Pel que fa a la postguerra espanyola, la dinàmica va ser similar, si bé el tipus de productes expor-

tats per Andorra a Espanya era diferent del de França, ja que l'alt nivell d'autarquia imposat pel govern franquista impedia la importació legal de molts articles industrials. Alguns productes s'exportaven regularment, sempre que el comprador espanyol obtingués la corresponent llicència d'importació i el venedor andorrà obtingués la d'exportació. El comerç internacional, a partir de la dècada del 1940 i durant una trentena d'anys, era regulat per les vegueries, convertides així en despatxos duaners d'Andorra i alhora dels països veïns. El sistema de cupos o contingents que s'emprava amb el comerç amb Espanya va suscitar repetidament les protestes de la majoria dels comerciants per la restricció que representava i pels escandalosos favoritismes que es donaven, a canvi de suborns, en la concessió de llicències. Aquestes dificultats i el fet que la demanda era cada vegada més gran que les llicències que es concedien —o que per a alguns productes no es concedien— van propiciar el creixement exponencial d'un tipus de contraban motivat no tant pel diferencial de preus com per la pura necessitat de la societat i l'economia espanyola. Així, Andorra es va convertir en el principal proveïdor, durant tota la dècada dels anys quaranta i part de la dels cinquanta, d'articles i components que escassejaven o que no es podien trobar en el mercat intern espanyol i que resultava un calvari importar legalment.

Fos per la via del contraban fet a la muntanya o mitjançant suborn als guàrdies civils de la duana, entraven a Espanya d'estranguis làmpades de ràdio, molles de precisió, coixinets de boles, bugies, pedres d'encenedor, material fotogràfic, serres de vogir, recanvis d'automòbils, pneumàtics per a camions, teixit de seda, perfums i molts altres productes, a més del tradicional contraban de tabac i dels rellotges o anells d'or que es venien a les botigues d'estraperlo ubicades al port de Barcelona.

Un altre producte que en aquest període viatjava sovint cap a Espanya era la penicil·lina, escassa i racionada a la postguerra i que va contribuir a salvar vides. Permeti el lector una referència personal: l'autor d'aquestes línies, infant de tres anys malalt de diftèria el 1950, va ser un privilegiat beneficiari de la penicil·lina de procedència andorrana que arribava de sotamà a les farmàcies de Barcelona, on es venia a preus astronòmics.

Malgrat aquest ampli repertori de productes de tota mena, alguns de luxe, que Andorra importava del nord i que reexportava al sud en forma de contraban, les seqüeles de la Guerra Civil espanyola van ser nefastes per a l'economia andorrana, que durant uns quants anys es va veure marcada per l'escassetat de queviures i altres productes de primera necessitat, fins al punt que entre 1938 i 1946 es va haver de racionar el pa, segons el moment, a una quantitat d'entre 400 i 100 grams per persona i dia, i el 1941 es van racionar també els carburants.

DUES CRÒNIQUES DEL NATIONAL GEOGRAPHIC

Des de les últimes dècades del segle XVIII fins ben entrat el segle XX, són de destacar les cròniques escrites per viatgers estrangers que van visitar Andorra i van plasmar en llibres i revistes les seves impressions sobre el país. Aquesta categoria d'escriptors sobre Andorra comprèn des de cronistes oficials dels estats veïns fins a escriptors romàntics francesos, nord-americans i catalans.

En general, els viatgers fan referència a la geografia, la història, les institucions i l'economia del país, tot ressaltant les particularitats que diferencien Andorra dels estats veïns, i descriuen també els trets de caràcter dels habitants de les valls. Però, a diferència del que es podria esperar, en general no fan menció d'un tret característic que els podria cridar

l'atenció com és el contraban, o, si en parlen, no ho fan amb èmfasi: en deixen simplement constància com una forma de comerç complementària, i tampoc els cronistes romàntics no l'exploten des de la vessant glamurosa i aventurera.

A la primera meitat del segle XX, una publicació de prestigi internacional com és el *The National Geographic Magazine* va girar la vista dues vegades cap a Andorra, el 1933 i el 1949, i va dedicar-hi dos reportatges magníficament il·lustrats, com és norma de la revista, i amb textos explicatius sobre la realitat del país escrits per corresponents enviats expressament.

En el primer d'aquests reportatges, publicat l'octubre de 1933, apareix només una referència superficial al contraban en la qual es dona a entendre que el comerç il·lícit per la muntanya està pràcticament extingit:

Els conductors ocasionals de matxos que passen pel meu costat eren homes amables de rostre bru. En altre temps haurien estat contrabandistes de sedes, de fòsfor i de cerilles, de perfumeria, de tabac. El contraban no va contra cap llei que hagi estat transmesa als andorrans, que no veuen per què s'han de preocupar per les lleis d'altres països. El contraban d'ovelles, cavalls i mules encara es practica, però les fases més pintoresques del contraban andorrà s'han acabat (Fernsworth, 1933).

En què es devia basar el periodista del *National Geographic* per fer aquesta afirmació tan allunyada de la realitat i que setze anys més tard la mateixa revista desmentiria?

En efecte, el 1949, en plena postguerra mundial, la revista nord-americana dedicava a Andorra un altre dossier, molt més extens, titulat *Incredible Andorra*, en el qual, entre seccions dedicades a l'electrificació del país, a la ramaderia, al comerç i a aspectes històrics, s'expliquen les revelacions

que fa un contrabandista sobre el que s'anomena el seu «gran negoci». Es tracta d'una modalitat de comerç que, si bé en rigor no pot ser qualificada de contraban, sí que hi estava al límit i el mateix periodista afirma que era «un comerç semilegal d'importació i exportació»:

Un cotxe comprat a França es ven a Espanya pel doble del seu cost. Els andorrans, amb les prerrogatives que tenen en els dos països, durant la guerra van aprofitar el tancament de les fronteres que bloquejava el comerç entre els seus dos grans veïns i van comprar cotxes a França, els van matricular a Andorra i els van vendre novament a Espanya (Klingman, 1949).

El contrabandista va explicar a l'enviat especial que el negoci més rendible d'aquells anys va ser el dels camions militars americans. Es tractava de les partides dites d'excedents de propietat adquirides pel Govern francès a l'exèrcit dels Estats Units en acabar la Segona Guerra Mundial. Els camions van ser posats a la venda de manera individual, al preu avantatjós d'un milió de francs inflacionaris de l'època, i es donava preferència per adquirir-los als francesos exvíctimes dels camps de concentració i expresoners de guerra dels nazis. Llavors els andorrans prestaven els diners a particulars francesos perquè compressin els camions i a continuació els compraven a ells, formalitzant la importació a Andorra, per vendre'ls i exportar-los tot seguit a Espanya per l'equivalent de dos milions i mig de francs. L'operació s'havia saldat, per a cada camió, amb un negoci d'un milió de francs per a l'andorrà i de mig milió per a l'intermediari. El periodista americà, que va fer el viatge a Andorra el novembre de 1949, explica que va ser testimoni de l'entrada a Andorra i de la tramitació d'exportació a la duana francesa del Pas de la Casa d'un comboi de sis d'aquests vehicles.

Entre els excedents de propietat que els americans

havien venut a França també hi havia una gran quantitat de jeeps militars tipus Willys, molts dels quals van ser comprats amb el mateix sistema, no per revendre'ls a Espanya, sinó dins d'Andorra mateix, ja que per la seva resistència i versatilitat eren molt adequats per moure's pels camps de tabac i, també, pels camins del contraban. Fa molt poques dècades encara era habitual veure'n algun supervivent.

La crònica del National Geographic del 1949 relata encara llargament aspectes del comerç il·lícit en aquells primers anys posteriors a la guerra mundial. Entre altres formes de contraban, explica que en aquells anys ja es feia allò que cinquanta anys més tard, a finals de la dècada dels noranta, en ple esclat dels excessos contrabandístics d'aquell moment, es va poder veure a les carreteres andorranes com si fos una novetat:

En temps passats, el contrabandista es penjava la motxilla a l'esquena i escalava les muntanyes, recorria senders que només la seva família coneixia des de feia segles i avançava a peu fins al poble francès o espanyol on els seus contactes, descendents dels que havien tractat amb els seus avis, l'estaven esperant. Després de la Segona Guerra Mundial, tres o quatre contrabandistes es dirigien en automòbil a menys d'un quilòmetre de la frontera. Allà sortien tots menys el conductor. Amb motxilles i maletes, s'enfilaven una mica per la muntanya i creuaven la frontera per punts no patrullats, i es trobaven altra vegada amb l'automòbil a la carretera en un lloc preestablert més enllà del post duaner. Òbviament, als duaners francesos o espanyols els era totalment impossible patrullar cada pam del salvatge territori de muntanya (Klingman, 1949).

I caracteritza també quin tipus de productes eren en aquells anys objecte de comerç il·lícit:

Antigament, el principal producte de contraban d'Andorra era el tabac, ja que tant a França com a Espanya la fabricació de tabac ha estat durant molt temps un monopoli del Govern. [...] Poc després de la guerra hi ha hagut un contraban més important. De França a Espanya passen perfums, components de ràdio, pneumàtics, seda i pebre. Tots aquests productes reporten grans beneficis. El pebre, per exemple, comprat a França a 125 francs la lliura, es ven a Espanya per l'equivalent de 1.300 francs. D'Espanya a França passen sabates i cuir, llanes fines, taronges, llaunes de sardines i oli d'oliva. Articles de contraban tan sinistres com armes i narcòtics són encara més rendibles. [...] Un andorrà que porti a terme només unes poques expedicions de contraban a l'any pot guanyar 80.000 pessetes, una fortuna considerable (Klingman, 1949).

Quina diferència amb el que es deia en el reportatge que setze anys enrere havia publicat la mateixa revista, que donava el contraban per la muntanya per liquidat!

El text i les fotos d'aquests dos dossiers es poden trobar a la xarxa, penjats al lloc web del Club Internacional d'Andorra (vegeu la bibliografia).

EL REPARTIMENT DEL PASTÍS

Tabacalera Andorrana va operar fins al 1926 i les altres fàbriques van cobrir la seva quota de mercat fins que, a la dècada del 1940 i següents, amb el volum de producció sempre en alça, donaren pas a les indústries altament mecanitzades que, a més a més de treballar amb el tabac cultivat a Andorra, ho van fer amb tabac en rama importat.

La primera d'aquestes fàbriques va ser la de Julià Reig, rebatejada anys més tard Tabacs Reig, i unes altres foren Laudor, Catsa o Indústries Montanya, que prengueren unes dimensions importants. El nombre de labors es va multiplicar i es van comer-

cialitzar rajoles de picadura, cigarrets i cigars de diverses mides i qualitats, entre els quals els famosos cigars Don Julián o Rössli, que més tard serien fabricats a gran escala per una empresa instrumental ubicada a les Illes Canàries.

Però el fet significatiu que va obrir una nova etapa d'expansió en la indústria del tabac a Andorra va ser que es va començar a fabricar amb tabac en rama importat d'Amèrica, principalment tabac ros de Virgínia. Aquesta producció, feta sota llicència de les companyies Philip Morris i Reynolds —propietàries de les marques Marlboro, Lucky, Winston i Camel—, va marcar el sector durant la segona meitat del segle.

A mitjan segle XX, l'augment de la importació de tabac americà va fer que disminuís progressivament la producció de labors autòctones i la quantitat de tabac cultivat al país que els fabricants compraven als colliters. Això va provocar que aquests darrers —encapçalats per «grans famílies» de les parròquies— se sentissin lesionats i exigissin un sistema compensatori de manera que ells també participessin en el «pastís» del negoci del tabac.

Així va ser com va aparèixer, el 1964, la Junta del Tabac, que, aplegant fabricants i colliters sota la mediació del subsíndic, va constituir un marc de conciliació que va portar a l'establiment de convenis anuals. Els fabricants es comprometien a comprar la totalitat de la collita a canvi de rebre del Consell General l'autorització per importar un contingent de tabac en rama. Com que les necessitats d'importació eren cada vegada més grans perquè la demanda creixia exponencialment en una Andorra que s'havia convertit en un empori comercial en què el tabac era el producte estrella, i les vendes de partides destinades al contraban també augmentaven a bon ritme, alguns anys els fabricants, a fi d'aconseguir nous contingents d'importació, «compraven», és a dir, pagaven als colliters per segona vegada la collita, a raó d'un 50

%, de manera que aquests ingressaven una vegada i mitja el valor del tabac realment collit.

Tot i que aquest sistema es va implantar a la dècada del 1960, foren els anys vuitanta i noranta els de més esplendor i alhora aquells en què més tabac es va cultivar en tota la història d'Andorra. La fal·lera de participar del mannà tabaquer i posar els camps a ple rendiment va ser tan gran que molts d'aquests camps es van salvar —momentàniament— d'una altra fal·lera que feia estralls en el territori en aquell període, la de la parcel·lació urbanística per a la construcció d'habitatges.

La peculiaritat del sistema regulador del sector tabaquer, però, no acaba aquí. De la collita sencera que cada any els fabricants adquirien als colliters, aquests, que treballaven majoritàriament amb tabac ros d'importació, no n'utilitzaven més d'un vint per cent. Així, al final de cada temporada, el romanent es cremava. El resultat era surrealista i alhora altament rendible. Surrealista, perquè els esforços dels colliters —o en la majoria de casos dels seus mossos— per conrear i collir el tabac eren fets en va, ja que la major part de la collita seria cremada; però també altament rendible perquè la venda de la collita estava assegurada, amb la ganga de cobrar-la alguns anys per segona vegada.

Si era rendible per als colliters —llavors una cinquantena de famílies a tot el país—, també ho era per als fabricants. Aquests produïen en grans quantitats un article d'alt valor afegit, no gravat fiscalment al país com ho era amb feixugues càrregues als altres països, que comercialitzaven amb segures vendes en un doble circuit: el comerç al detall i, amb agents interposats, el contraban.

Arran de la creació del Govern el 1982, la Junta del Tabac es va extingir. Des de llavors, les relacions entre colliters i fabricants es van fer sense intervenció administrativa, però seguint el mateix sistema. Als últims anys d'aquest període, la crema anual dels excedents de tabac va desaparèixer, substituïda per una operació encara més surrealista: la seva

conversió en adob per fertilitzar l'any següent els camps, la producció dels quals seguiria el mateix cercle viciós —o virtuós, segons de quin costat es miri—. Finalment, a les últimes dècades del segle, en lloc de cremar la producció andorrana, un cop pagada pels fabricants, es va optar per exportar-la a França i a l'Argentina.

EL «CONTRABAN SUBTIL»

Més enllà del comerç il·lícit, és interessant observar com en el decurs del segle XX Andorra va aconseguir la quadratura del cercle pel que fa a l'atracció d'un turisme de masses comprador com a sublimació del contraban per vies completament legals.

Va ser acabada la Segona Guerra Mundial quan es va desenvolupar el fenomen del turista comprador. El fet turístic no era nou a Andorra. A les primeres dècades del segle XX es va començar a donar una modesta afluència turística familiar procedent dels països veïns, en bona part atreta pels establiments termals ubicats a les Escaldes i també per l'entorn d'alta muntanya.

Però el turista comprador és el que va protagonitzar el boom comercial del país i el seu creixement espectacular en unes poques dècades, coincidint amb els «trenta anys gloriosos» de creixement de l'Europa de la postguerra i més tard amb l'Espanya del «desarrollo». Els dos pols d'atracció d'aquest tipus de turista foren la varietat d'articles que s'oferien a les botigues, molts dels quals no trobava al seu país d'origen, i, sobretot, una substancial diferència de preus que feien d'anar a comprar a Andorra una operació rendible.

Si s'observen les magnituds del comerç exterior d'Andorra, es fa palès que el valor de les importacions és molt superior al que correspondria al nombre d'habitants, fins i tot tenint en compte

que es tracta d'un país sense una agricultura i una indústria transformadora apreciables —excepte la del tabac— i que acull una gran massa turística. Això és degut a un fet evident: una part substancial de les importacions es tradueix en vendes al detall fetes al llarg de l'any als visitants estrangers. La prova del cotó d'aquesta asseveració es pot fer consultant una per una les partides més associades a aquest tipus de vendes: begudes alcohòliques, electrònica, perfumeria, farmàcia, fotografia, pneumàtics, etc., amb més o menys incidència de les unes o de les altres segons el moment. En molts d'aquests productes, les xifres de les importacions són enormes comparades amb les de les exportacions i sense perdre de vista l'exigüitat de la població del país. És com si aquests productes sortissin d'Andorra via contraban. «Com si»; aquest és el detall, no mancat d'enginy, d'allò que algú ha anomenat l'«exportació opaca» o, més directament, el «contraban subtil». Andorra aconsegueix, doncs, que cada any un exèrcit de milions de visitants compradors passin per les duanes sense pagar al fisc —per sota o per sobre dels contingents autoritzats— una massa de gènere per un valor anual molt difícil de calcular, però que el 2009 es xifrava oficiosament entorn dels mil milions d'euros.

Tanmateix, si per a Andorra, país petit, les xifres del contraban subtil tenen una importància capital, per a França i Espanya la «mossegada» andorrana a la seva economia, un cop sospesades totes les balances, és poc significativa. Ho és especialment poc en el cas d'Espanya, ja que una gran part dels productes que hi entren anualment per aquesta via han estat prèviament importats per Andorra al mateix Estat espanyol, en ser aquest el principal proveïdor del mercat andorrà. Aquest fet, sense ser del tot eximidor, corregeix molt a la baixa el teòric perjudici que el flux andorrà pot causar a l'economia espanyola. I el mateix es pot dir de França, per bé que per aquest costat les xifres són més modestes.

Un altre tipus de contraban subtil, o de contraban

tout court, va ser durant molts anys l'entrada a Andorra de diner «negre» per ser dipositat als bancs del país. L'arribada de grans quantitats de diners en efectiu, portats majorment per part de ciutadans dels dos estats veïns, data sobretot de la dècada de 1960 i va fer el ple a les dècades següents, amb dos moments culminants: els primers anys vuitanta, en què va entrar en vigor la moderna fiscalitat espanyola, i els darrers anys del segle, en vigílies de la implantació de l'euro. En ambdues ocasions va arribar a les oficines bancàries andorranes una quantitat ingent de diners que havien estat zelosament guardats pels seus propietaris ja fos als bancs espanyols —que amb les noves normes tributàries ja no els podien mantenir al marge de les obligacions fiscals—, ja fos materialment a la caixa forta de casa seva o de les seves empreses, o en caixes de seguretat bancàries.

Al marge d'aquests dos moments culminants, el flux de diner «negre» va ser una febre constant, especialment en els anys en què es podien generar més cabals de tota mena. I el fet que molts dels propietaris dels diners volguessin rendibilitzar-los patrimonialment va originar, a partir dels anys setanta, una altra febre a l'interior del país, la de la construcció.

Passant a un terreny més anecdòtic, però prou il·lustratiu, no voldríem estalviar al lector una referència a la imatge arquetípica del «viatger fiscal» que portava diners a Andorra. Aquest perfil era el d'un matrimoni d'edat avançada que, a bord d'un automòbil de gamma alta, arribava al Principat amb un maletí de dimensions variables, principalment un dissabte al matí. Els empleats de les oficines bancàries més cèntriques atenien aquests clients «especials» en despatxos reservats. També les autoritats fiscals dels països veïns coneixien aquest perfil i el dia crític de la setmana. Malgrat això, la proverbial tolerància d'aquelles respecte del refugi andorrà feia que

molt rarament els agents de les divisions fiscals de la Guàrdia Civil o de la Gendarmeria Nacional francesa s'apostessin a la frontera en espera dels evasors.

La lliçó que s'extreu de la constatació d'aquest perfil és que, quant a la recepció de diner evadit del fisc dels països veïns, la plaça bancària andorrana es va nodrir durant molts anys en bona part d'una gran quantitat de petits clients que generaven els cabals des de la petita i mitjana empresa o des del patrimoni familiar i que trobaven en Andorra una segura «guardiola», si bé era i és també rellevant el capítol de gestió de patrimonis i de carteres d'inversions de petites, mitjanes i grans fortunes.

L'arribada de diner «negre» es va aturar a principis del segle XXI quan el Govern, desitjós que l'OCDE eliminés Andorra de la llista d'estats «no cooperadors» o paradisos fiscals en què l'havia col·locat, va promoure l'aprovació d'unes lleis fiscals homologables a les de la resta dels territoris europeus i va començar a signar convenis d'intercanvi d'informació bancària amb altres estats. Llavors no solament es va aturar l'arribada de cabals evadits del fisc de països estrangers, sinó que es va iniciar un procés de repatriació que va fer que els viatgers fiscals fessin el recorregut en sentit invers, igualment sense declarar al fisc dels països veïns les quantitats superiors al màxim permès en lliure circulació, un procés que encara es dona en el moment actual i que de tant en tant genera confiscacions per part de la policia fiscal dels països veïns quan la quantitat que es pretenia introduir-hi supera el màxim anual permès per persona.

EL FRAU DE LA DUANA ESPANYOLA

És prou conegut el fet que una part del contraban no es porta a terme passant les mercaderies per la muntanya, a peu o amb vehicles, sinó allotjades en vehicles per les duanes. Aquest procediment se sol

fer de dues maneres: o bé amb automòbils o amb furgonetes i camions condicionats amb dobles fons i amagatalls en els quals s'oculta el gènere, o bé sense aquestes prevencions perquè hi ha implicats en l'operació algun o alguns funcionaris de la duana que han estat subornats i faciliten el pas del vehicle a l'hora convinguda.

Poques vegades transcendeix la implicació d'agents duaners en operacions il·lícites, i quan això passa solen ser funcionaris de poc rang que són expedientats o sancionats pels seus superiors i, en casos més greus, inclosos en un sumari judicial.

El 28 d'abril de 1993, però, les coses van ser diferents quan, davant la sorpresa i l'astorament dels habitants d'Andorra i de la Seu d'Urgell, va caure sencera la cúpula de la duana hispanoandorrana de la Seu. El qui havia estat administrador d'aquesta duana durant trenta anys, jubilat mesos enrere, Francisco Ruiz, persona molt coneguda i amb negocis familiars a Andorra, juntament amb qui n'era l'administrador en aquell moment, Ernesto Fondevila, el veterinari i el cap d'exportacions de la duana i l'apoderat d'una agència de duanes, eren detinguts a la Seu d'Urgell acusats de contraban, frau en subvencions públiques, falsificació de documents públics, prevaricació i suborn, per delictes comesos entre el 1986, moment en què Espanya va entrar a la Comunitat Econòmica Europea, i el 1991, any en què Andorra va signar l'acord duaner amb la CE.

Els detinguts formaven part d'una xarxa organitzada que implicava diverses empreses catalanes, com l'emblemàtica Lleteries de la Seu, fabricant dels productes Cadí, el president del consell d'administració de la qual també va ser detingut. Se'ls acusava de frau continuat a la CE consistent en el falsejament de factures i el cobrament indegut de les anomenades restitucions europees a l'exportació a països tercers. Les restitucions cobrades indegudament es referien a

exportacions a Andorra de bestiar i de productes agroalimentaris que no havien existit o s'havien «inflat», i l'import de la defraudació es va valorar en dos mil milions de pessetes.

El cas era d'unes dimensions colossals i la instrucció, que s'havia iniciat el 1991, va durar sis anys, fins a concloure's un voluminós sumari instruït successivament per tres jutges. Durant aquest temps, el cas va veure's afectat per una cadena d'estranyes esdeveniments, com la desaparició de les comptabilitats d'algunes empreses implicades, el suïcidi del comptable de l'empresa ramadera Banys de Sant Vicenç, també involucrada, i l'intent de suïcidi d'una secretària de Lleteries.

Però això no és tot. Dos mesos més tard de les detencions, el primer jutge instructor del cas, José Antonio Martín Contreras, va haver-lo de deixar perquè va ser traslladat, per ordre superior, al jutjat de Tremp, una destinació que no va arribar a assumir perquè sobtadament va desaparèixer i no se'n va saber res més fins que quasi un any més tard es va trobar el seu cos sense vida, dins del seu cotxe, estibat al fons d'un barranc en un revolt de la carretera de Calaf. Malgrat que els seus familiars i alguns companys de professió van témer que la seva mort pogués tenir alguna relació amb el sumari del qual havia estat rellevat, el fet no es va investigar i va quedar com un simple accident.

El setembre de 1997, el dia fixat per a la vista preliminar del judici, el president de l'Audiència de Lleida va sobreseure el cas per defectes de forma motivats per l'excés de zel policial i judicial, ja que en iniciar-se la investigació no hi havia proves suficients, tot i que al llarg de la instrucció van acabar apareixent de forma aclaparadora i constaven en els més de deu mil folis del sumari. Els acusats, només un dels quals, de segona fila, havia posat els peus a la presó durant dos mesos, van quedar lliures dels càrrecs i van recuperar les fiances milionàries que havien dipositat.

EL CREIXEMENT DESMESURAT

El contraban de tabac al segle XX va ser un negoci que, directament o indirectament, va enriquir moltes famílies andorranes i va donar feina a moltes altres persones, des dels jornalers dels camps fins als paquetaires, domiciliats a Andorra, a l'Alt Urgell o a l'Arieja. Per part dels països veïns, la norma general va ser durant molts anys la tolerància, compaginada amb una vigilància no ofegadora i amb confiscacions regulars per evitar els excessos.

Però els excessos van arribar. Va ser a la dècada del 1990, ja en plena època constitucional. El contraban tradicional es basava en uns «negociants» que feien de la seva feina tot un ofici. Era gent socialment integrada a banda i banda de la frontera, que portava a terme una activitat «de tota la vida» que no era malvista ni pels seus veïns ni per les autoritats del país i que sabia moure's amb prudència sota el sostre que a cada moment permetia operar en la tolerància. En aquella dècada, la repressió del contraban a Gibraltar i a Galícia va atreure cap a l'àrea andorrana organitzacions mafioses amb estructures autènticament empresarials, que empraven joves forans no sempre socialment adaptats i que tendien a una competència ferotge.

Aquesta dinàmica va provocar una forta escalada del contraban andorrà. La duana espanyola va estimar el seu valor a Espanya en deu mil milions de pessetes l'any 1996, mentre que la competència entre els grups que operaven a la muntanya es va saldar amb baralles i tiroteigs a ambdós costats de la frontera. Creixia, doncs, una dinàmica que podia portar conseqüències negatives incalculables i que, a l'interior del país, va ser denunciada des de la premsa:

Si es donava el cas que la nova dinàmica feia el

seu camí més enllà dels usos i costums tradicionals del contraban, existiria el perill de la radicalització, tal com ha passat en altres indrets, que han vist com organitzacions forçades a clandestinitzar-se en profunditat han passat a fer negocis amb altres mercaderies més perilloses que el tabac. En aquest sentit, podria veure-se'n perjudicat tot un país (editorial de la revista Actual, maig 1996).

Per la seva banda, el mateix 1996, les fàbriques de tabac andorranes, a fi de donar abast a la demanda, van batre tots els rècords: el d'importació de tabac en fulla, amb més de 3.000 tones, i el de producció, amb 150 milions de paquets de marques americanes fabricats al país amb llicència, les xifres més altes de tota la història d'Andorra. D'acord amb el sistema de compra de la collita andorrana pels fabricants, aquell any els colliters van percebre també una xifra rècord. No és d'estranyar que l'any següent, el 1997, també es batés el rècord històric de producció: 1.047 tones, i el rècord de cultivadors, 315, amb una diferència abismal entre una minoria de més productius, que xifraven la producció en desenes de tones, i els més humils, que la xifraven en uns pocs centenars de quilos.

A l'estiu d'aquell mateix any, el Govern espanyol va fer un toc d'alerta al seu homòleg andorrà i va ordenar un reforç de la vigilància policial a la muntanya. Era un moment en què ja s'havien traspassat totes les normes de moderació: els paquetaires operaven multitudinàriament a plena llum i es preparaven amb els seus vehicles tot terreny per passar la muntanya a les vores de la carretera general, davant l'admiració dels automobilistes que feien cua per passar la frontera.

Així ho descrivia un reportatge aparegut a la premsa del país:

Un espectacle públic. Diumenge, 21 d'abril de 1996, 13.45 h. Entre la duana de la Farga de Moles i la caseta d'informació turística del Comú de Sant Julià

hi ha cinc vehicles aparcats. Entre ells, una furgoneta vermella que duu una càrrega ben curiosa: grans paquets que un jove va deixant a terra, darrere uns blocs de ciment prefabricat. Els turismes que deixen el Principat pateixen retencions. Tothom s'ho mira, però ningú s'immuta. És la repetició d'altres escenes molt semblants que es produeixen a qualsevol hora del dia, però preferentment al capvespre, quan la poca llum no permet veure clarament què passa amb els paquets folrats de discret plàstic negre (Dalmau, 1996, p. 11).

El reportatge continua explicant el modus operandi d'una de les rutes, la més curta, directa i teòricament arriscada:

Per unes cinc mil pessetes, molts joves, d'edats que oscil·len entre els 18 i els 30 anys, i algun veterà, es carreguen a l'esquena dues caixes de tabac —preferentment Marlboro, el de més venda a Espanya— a la vora de la frontera andorrana i les transporten a través d'estrets corriols fins a territori espanyol. I no gaire lluny, per cert: la major part són emmagatzemades provisionalment prop de l'únic bar que hi ha al nucli de la Farga de Moles. D'allà, es fiquen en un vehicle, i cap avall, a Barcelona, Lleida, Madrid, Sevilla o qualsevol altre punt de destinació (Dalmau, 1996, p. 11).

Aquesta no era, ni de lluny, l'única via utilitzada pel comerç il·lícit. Segons estimacions de la Guàrdia Civil, el contraban d'Andorra a Espanya i França era de 25.000 cartrons diaris els set dies de la setmana, ja fos a peu o allotjats en caravanes de vehicles tot terreny que circulaven a grans velocitats per camins de muntanya. Al llarg dels cinquanta-tres quilòmetres de la línia fronterera hispanoandorrana es podien comptabilitzar vint-i-tres passos naturals que els paquetaires freqüentaven a peu o amb vehicles, entre els quals el camí dels contrabandistes de Juerri; el bosc

de la Rabassa cap a Arcavell i la Seu d'Urgell; el coll de la Gallina cap a Civís, Sant Joan Fumat i Sant Joan de l'Erm; el port de Cabús cap a Tor; el pas de Fontaneda cap al Mas d'Alins, o el de Setúria cap al municipi català de les Valls de Valira. Pel costat francès, on no havien arribat les màfies, subsistia el contraban tradicional pels ports de la carena alta cap a Aulus i Vic de Sòs, des del port d'Envalira cap a l'Ospitalet per la vall de Sant Josep o des del Pas de la Casa cap a Porta i Portè. Malgrat la moderació del contraban cap a França, aquells anys es va començar a utilitzar una nova ruta, que consistia a introduir els fardells de tabac andorrà a la Guingueta d'Ix després d'haver-los fet sortir d'Andorra via Espanya i haver-los transportat per carretera fins a la Cerdanya.

CAP AL DESCONTROL

El creixement continuat del contraban durant la dècada dels anys noranta i l'arribada de nous integrants de les màfies van establir una competència entre aquests i un clima de violència que va causar nombrosos incidents. El gener de 1995, un contrabandista va resultar ferit per trets d'un guàrdia civil i l'endemà, en resposta, un agent va ser envestit en un control. El mateix any, diversos membres del cos van ser expedientats per haver facilitat als contrabandistes mitjançant suborn informació interna sobre els horaris de les patrulles de vigilància i dels controls de carretera. Poc més tard, a primers de 1996, un contrabandista gallec de 29 anys, resident a Andorra, va aparèixer mort en una bassa adjacent a l'anomenat camí dels contrabandistes a Juerri, mentre que a la Seu d'Urgell sorgien baralles entre colles rivals que se saldaven amb ferits i un pagès de la comarca que havia descobert que una colla feia servir de magatzem estratègic unes instal·lacions seves va rebre una pallissa quan els ho va recomprar.

La inseguretat a l'Alt Urgell, més enllà de ser una sensació, era un fet tangible. El 1997, un motorista de dinou anys va perdre la vida en ser atropellat a Montferrer per un Mercedes que circulava a una velocitat superior als 170 quilòmetres per hora en un punt limitat a 50. El vehicle, conduït per un contrabandista de nacionalitat portuguesa, contenia 5.400 paquets de tabac. El fet va provocar una cimera d'alcaldes de la zona que van exigir solucions al Govern espanyol, com ara que entrés en negociacions amb el seu homòleg d'Andorra perquè apugés les taxes al tabac i així es reduís el diferencial de preus i es mitigués el tràfic il·lícit. Pocs dies després d'anunciar aquest intent de col·laboració, el Govern espanyol apujava de vint-i-cinc pessetes el preu del paquet de tabac ros, augmentant així encara més aquell diferencial.

L'OPERACIÓ MUNTANYA

El punt d'inflexió va arribar el mateix 1997, quan es va destapar un frau a gran escala de falses importacions i reexportacions de tabac anglès i Andorra va ser assenyalada pel Regne Unit com a país deslleial a la Unió Europea. El cap de Govern, Marc Forné, va viatjar a Brussel·les juntament amb el ministre d'Afers Exteriors, però ja era massa tard i les seves promeses no van ser escoltades. Els socis comunitaris havien exigít a Espanya que adoptés mesures de força contundents i el Govern de Madrid va enviar un gran nombre d'efectius d'unitats especials de la Guàrdia Civil, primerament els Grups d'Acció Rural (GAR), que van ser substituïts més tard pels Grups Rurals de Seguretat (GRS), amb l'objectiu d'impermeabilitzar la frontera en l'anomenada Operació Muntanya, que entre la tardor de 1997 i el març de 2000 van patrullar els camins del contraban amb centenars d'agents distribuïts en tres torns durant les vint-i-

quatre hores.

El resultat d'aquesta operació, només en l'última fase d'un any i mig —entre setembre de 1998 i març de 2000—, va ser de 1.111 atestats per contraban a persones de trenta-una nacionalitats, amb uns quants centenars de detinguts, i la confiscació de 600 vehicles i de 2,7 milions de paquets de tabac valorats en 952 milions de pessetes. I el balanç final va ser l'erradicació de les màfies i la caiguda en picat del volum del tràfic il·lícit.

FI DE LA PERMISSIVITAT

Mentre estava en marxa aquesta operació, la situació internacional insostenible que s'havia creat va forçar el Govern andorrà a canviar radicalment la posició política pel que fa a la repressió del contraban de sortida del país. Si el gener de 1995, quan Espanya començava a inquietar-se pel creixement desmesurat del contraban, el cap de Govern, Marc Forné, en resposta a unes declaracions del delegat del Govern espanyol a Catalunya, havia declarat que «la funció de la policia andorrana és evitar el contraban que ve de fora i fer complir les lleis del país i no les espanyoles», tres anys més tard, el març de 1998, anunciava una sèrie de mesures per «no ser agressius amb els veïns», entre les quals la penalització del contraban de sortida i l'increment del 30 % de les taxes al tabac ros «a fi que el diferencial de preus es redueixi, però que continuï sent interessant per als milions de turistes que ens visiten cada any» (Fuente, 1998, p. 13).

Així, doncs, la pressió internacional, juntament amb la temença que el crim organitzat arrelés al país, va forçar les autoritats andorranes a la promulgació, el 1999, de la Llei de control de les mercaderies sensibles, que per primera vegada reprimia el contraban de sortida d'Andorra.

La nova llei definia les mercaderies sensibles com «aquelles que puguin constituir un perill per a la

salut, la seguretat, l'ordre o la moralitat pública, mercaderies que són objecte d'un frau internacional o d'un mercat clandestí que perjudica els interessos legítims del comerç internacional». En el seu articulat, es regulaven les obligacions de tipus empresarial dels qui operen amb aquest tipus de mercaderies, els requisits per al seu transport i les sancions per als infractors.

D'aquesta manera, es posava punt final a la tolerància ancestral per part de les autoritats andorranes i els negocis il·lícits van tornar a la moderació de dècades enrere. Més que més quan les aixetes dels fabricants van deixar de rajar amb l'abundància amb què ho havien fet fins llavors i la policia andorrana va passar —en un àmbit en què tothom es coneixia— de cooperadora logística dels paquetaires a perseguidora de les operacions.

ANYS POSTERIORIS

A partir dels efectes combinats de l'Operació Muntanya i l'aplicació de la nova llei andorrana, el contraban es va reduir durant uns anys a la mínima expressió, mentre que a les fàbriques andorranes quedava un gran estoc per vendre. Així, la fabricació de tabac ros americà va sofrir una davallada que es reflecteix en les xifres d'importacions: de 2.215 tones l'any 1998 es va passar a 1.472 tones el 2007. Consegüentment, en caure els preus en picat també va baixar el conreu autòcton: d'aquell rècord històric de 1.047 tones del 1997 es va reduir fins a 272 tones el 2008, just el nivell de vint-i-cinc anys enrere.

És aquest el nivell en què ha quedat l'activitat en els últims anys. El contraban de tabac no ha desaparegut, però sí que ho han fet les organitzacions mafioses que s'havien instal·lat als anys noranta del segle XX i el comerç il·lícit ha tornat a la discreció i la prudència ancestrals. Als últims temps,

s'ha detectat un cert decantament vers França, segurament degut al fet que el diferencial de preus és molt més gran que amb Espanya. Això ha portat a un increment del tràfic il·legal a la frontera nord d'Andorra, especialment entorn del Pas de la Casa, on han operat grups provinents de Tolosa amb paquetaires de nacionalitat algeriana, albanesa, kosovar o camerunesa, a més a més de la francesa. En els darrers vint anys, les confiscacions a les duanes o a les carreteres de vehicles carregats de tabac o amb la mercaderia allotjada en dobles fons han estat recurrents, però en quantitats relativament baixes. A la duana espanyola, l'any amb menys quantitats confiscades va ser el 2006, amb 67.000 paquets de tabac ros, i el que més, el 2012, amb 491.000 paquets.

Per la seva banda, la Unitat de Lluita contra el Fraude de la Duana Andorrana i la Unitat de Fronteres i Estrangeria de la Policia Andorrana porten a terme les seves funcions d'inspecció, vigilància i cooperació internacional que han donat fruits rellevants pel que fa a la desarticulació de bandes organitzades i confiscació de mercaderia, com l'Operació Unlucky el 2016, amb tres detinguts, o una altra actuació que el 2018 es va saldar amb nou detinguts, o la que l'abril de 2021 va dur a la clausura d'una botiga de venda de tabac del centre d'Andorra la Vella que feia de tapadora a un grup familiar, i en què es va comissar una gran quantitat de gènere, diversos automòbils i un camió amb doble fons. L'última actuació anticontraban de les forces policials andorranes de què s'ha tingut notícia abans de tancar aquest relat data del juny de 2021, en què, dins el marc de l'Operació Constel·lació, es van detenir dos francesos residents a Andorra presumptament encarregats de subministrar grans quantitats de tabac a un grup organitzat de la regió de Tolosa, i a qui es va confiscar gènere, diners i cinc automòbils. En conclusió, es pot dir que, després de l'agitada dècada dels anys noranta del segle XX, Andorra ha passat de ser un país díscol a ser un país col·lab-

orador amb l'ordre comercial internacional, no solament amb l'aplicació des del 1999 de la Llei de control de les mercaderies sensibles, modificada el 2018 per posar-la al dia i fer-la més efectiva, sinó amb la signatura amb Espanya i França, el 2015 i el 2018, de sengles convenis de cooperació transfronterera en matèria policial i duanera.

EL CONTRABAN EN LA CULTURA POPULAR

Al llarg del temps, el contraban i els contrabandistes han format part de la quotidianitat de la vida andorrana i ho han fet amb normalitat, com un tret inherent a la cultura ancestral d'aquest país de muntanya. És per això que, amb la mateixa naturalitat, ha arrelat en diverses manifestacions de la cultura popular, des del llenguatge —amb la creació de termes eufemístics per evitar el mot políticament incorrecte— fins al llegendari.

S'explica que una colla de contrabandistes —i això es diu amb la mateixa normalitat amb què es diria una colla d'amics, o una família— anava una nit cap a Espanya i es va trobar que el riu Runer, just a la frontera, baixava tan gros que no els permetia passar. Mentre discutien què havien de fer, van sentir fressa al bosc i van pensar que era la parella de la Guàrdia Civil que patrullava, i es van amagar. Des del seu amagatall van veure que era una ossa que, en veure barrat el pas, va arrossegar un tronc d'arbre caigut per fer-lo servir de pont per sobre el riu i creuar-lo amb els seus ossets. I vet aquí com, gràcies a l'ossa, els contrabandistes van poder passar ells també.

Llegendes de banda, la figura del paquetaire amb el seu fardell va ser incorporada per l'escriptor català Esteve Albert —entre altres personatges arquetípics representatius d'oficis i condicions socials dels andorrans, com el pastor i la pastoreta,

el rabadà, el dallaire, la trementinaire, la filadora, el fargaire, el caçador i d'altres— al Pessebre Vivent d'Engordany, un retaule que escenificava el naixement de Jesús que va ser representat per homes i dones i infants del poble des de l'any 1955 fins a mitjan dècada del 1960 i que va ser el preludi del turisme de masses a Andorra procedent de Catalunya.

I, naturalment, hem d'esmentar aquí la festa popular que es fa cada any a Encamp per Carnaval, consistent en una representació farsesca en la qual, seguint un guió escrit per Rossend Marsol «Sícoris», els joves del poble escenifiquen la persecució per la Guàrdia Civil, detenció i judici d'una colla de contrabandistes. Mentre corren el vi i la pólvora de les escopetades, es constitueix el tribunal i l'Advocat dels Pobres, defensor dels detinguts, exposa els seus arguments, que no acaben de convèncer el fiscal i el jutge. Però quan exposa l'últim argument, que és un suborn, tot canvia: els magistrats deliberen i finalment dicten sentència, consistent a «pagar un bon tiberi en una fonda de bon preu». I amb gran gatzara els uns i els altres s'abracen i canten la cançó:

Nosaltres en som
uns bons contrabandistes
que voltem pel món
disfressats de turistes.
I quan ens enganxen
tots fem l'orellut.
Tururut, tururut,
qui gemega ja ha rebut.

Bibliografia

BENET I MAS, Claudi (2007).

«L'Andorra "fosca" i l'Andorra "generosa" durant la Segona Guerra Mundial». Papers de Recerca Històrica [Societat Andorrana de Ciències], núm. 4, p. 76-82.

BLANCO, M. Teresa; CASTRO, Carles Xavier (2006).

Confidències del «Negre», el contrabandista més perseguit d'Andorra. Lleida: Pagès.

COMBARNOUS, Gaston (1933).

Les Vallées d'Andorre. Montpellier: Éditions Les Chênes Verts.

DALMAU, J. (1996).

«Contraban: noves màfies, més violència». Actual, núm. 36 (maig), p. 11-15.

FERNSWORTH, Lawrence A. (1933).

«Mountain museum of feudal Europe». The National Geographic Magazine [Washington], vol. LXIV, núm. 4 (octubre). [En línia: <https://www.international-club-andorra.com/andorra-club-intercomm/andorra-history-stories/mountain-museum-of-feudal-europe-october-1933/>]

FITÉ, Marcel; MARTÍNEZ, Marc; ORDUÑA, Cristina; PASQUES, Jordi; VILLARÓ

Albert et al. El contraban (dossier). Cadí-Pedraforca, núm. 4 (primavera-estiu).

FONT PARÉS, Jordi; BARTUMEU GAYARRE, Josep M. (1979).

Llibre blanc sobre el tabac. Andorra la Vella: Consell General.

FUENTES, Marisol (1998).

«El Govern posa data límit al contraban de tabac». La Revista d'Andorra, núm. 10 (març), p. 12-13.

GASKILL, Gordon. (1947)

Andorra, paraíso de los contrabandistas. Madrid: Meridiano.

GURDÓ, Glòria. (1997)

«Tabac: a la cruïlla del 2000». La Revista d'Andorra, núm. 6 (octubre), p. 18-23.

KLINGMAN, Lawrence L. (1949). «Incredible Andorra». Fotografies de B. Anthony Stewart. The National Geographic Magazine [Washington], vol. XCVI, núm. 2 (agost). [En línia: <https://www.international-club-andorra.com/andorra-club-intercomm/andorra-history-stories/incredible-andorra-national-geographic-august-1949/>]

LÓPEZ, Esteve; PERUGA, Joan; TUDEL, Carme (1988). «Les franquícies al segle XIX». A: L'Andorra del segle XIX. Andorra la Vella: Grafinter, p. 209-224.

MAS, David (1986).

«La repressió del cultiu i contraban de tabac al segle XVIII». Butlletí del Comitè Andorrà de Ciències Històriques, núm. 1, p. 141-153.

MAS, David (2003).

«Ramaderia i comerç exterior al segle XVIII». *Papers de Recerca Històrica*, núm. 1, p. 31-40.

ORDUÑA, M. C. (1977).

«Un gran frau que s'estuma: El cas del frau a la CE des de la duana de la Seu d'Urgell». *Pirineu*, núm. 6 (octubre), p. 18-22.

PARTE, Isabel de la (2017).

«Relats de frontera: el contraban de subsistència a Andorra». *Caramella [Prats de Lluçanès]*, núm. 36 (gener-juny), p. 4-6.

PLANES, Josep Albert (2011).

El contraban de frontera al Pirineu català: Històries i testimonis. Sant Vicenç de Castellet: Farell. [Testimonis orals i rutes del contraban al Pirineu català i andorrà]

POUJADE, Patrice (2000).

Identité et solidarités dans les Pyrénées: Essai sur les relations humaines (XVIe-XIXe siècle). Aspet: PyrÉGraph.

ROSELL, Amadeu (2017).

«Els paquetaires. Resistència i necessitat: de l'intercanvi natural a la delinqüència». *Caramella [Prats de Lluçanès]*, núm. 36 (gener-juny), p. 21-23.

RUQUET, Miquèl (2008).

«Els andorrans, l'Administració de l'Arieja i la Primera Guerra Mundial». *Papers de Recerca Històrica [Societat Andorrana de Ciències]*, núm. 5, p. 91-102, esp. p. 93-98.

SOLÀ, Regina (2007).

«Records d'en Lluís Solà i Noguera, el iaio Lluís». *Papers de Recerca Històrica [Societat Andorrana de Ciències]*, núm. 4, p. 83-96.

VALLS, Àlvar (1997).

Les virtuts de la «pomme de terre»: Fer les Amèriques a París. Reportatge biogràfic sobre Jacint-Lluís Rossell, cabaler primer de Ca l'Abat d'Encamp. 26 p. il·l. [Inèdit]

— (2000). *El Periòdic del segle XX. Suplement d'El Periòdic d'Andorra*, 18 d'abril. 104 p.

— (2006). *Diccionari enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella: Fundació Crèdit Andorrà.

— (2009). *Andorra, entre l'anacronisme i la modernitat*. Lleida: Pagès.

VIADIU, Francesc (1974).

Entre el torb i la Gestapo. Barcelona: Nova Terra. [Última ed.: Barcelona: Rafael Dalmau, 2000]

ZAMORA, Francisco de (2004).

Diari de viatge. Andorra, 1788. Edició, traducció i estudi històric d'Albert Vil·laró. Andorra la Vella: Govern d'Andorra. Ministeri d'Afers Exteriors.

